

Олена Іонова

доктор педагогічних наук, професор
Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди
E-mail: ionova_54@mail.ru

**ВАЛЬДОРФСЬКА ШКОЛА:
СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧНИЙ ПІДХІД**

Анотація: У статті розглянуто основні аспекти використання системно-синергетичного підходу до аналізу вальдорфської школи, що є прикладом релевантного прояву синергетичної парадигми в освітньому процесі. Досліджено різні рівні організації й діяльності вальдорфського навчального закладу, а саме: функціонування школи як соціального інституту; філософське осмислення суті навчання й виховання, образу людини, яка розвивається; психологічне обґрунтування процесів її розвитку й саморозвитку; зміст вальдорфської освіти, форми та методи його засвоєння школярами; забезпечення педагогічного впливу особистості вчителя на дитину.

Ключові слова: системно-синергетичний підхід, вальдорфська школа, образ людини, розвиток і саморозвиток особистості, синергетичність вальдорфської освіти, коеволуція учня й педагога.

Elena Ionova

Doctor of science in Pedagogy, Professor
H.S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University
E-mail: ionova_54@mail.ru

**WALDORF SCHOOL:
THE SYSTEM-SYNERGETIC APPROACH**

Abstract: It is considered the basic aspects of usage a system-synergetic approach to the analysis of Waldorf school as an example of relevant embodiment of synergetic paradigm on the different levels of organization and activity of educational establishment (functioning of school as a social institute; philosophical comprehension of essence of education and education; psychological ground of processes of development and self-development of man; a contents of Waldorf education, forms and methods of his mastering by students; providing of pedagogical influence of personality of teacher on a child).

Keywords: system-synergetic approach, Waldorf School, image of man, development and self-development of personality, the synergies of Waldorf education, coevolution of student and pedagogue.

Елена Ионова

**ВАЛЬДОРФСЬКА ШКОЛА:
СИСТЕМНО-СИНЕРГЕТИЧЕСКИЙ ПОДХОД**

Аннотация: В статье рассмотрены основные аспекты использования системно-синергетического подхода к анализу вальдорфской школы, которая является примером релевантного проявления синергетической парадигмы в образовательном процессе.

© Олена Іонова, 2017

Исследованы разные уровни организации и деятельности вальдорфского учебного заведения, а именно: функционирование школы как социального института; философское осмысление сущности обучения и воспитания, образа развивающегося человека; психологическое обоснование процессов его развития и саморазвития; содержание вальдорфского образования, формы и методы его усвоения учащимися; обеспечение педагогического влияния личности учителя на ребенка.

Ключевые слова: *системно-синергетический подход, вальдорфская школа, образ человека, развитие и саморазвитие личности, синергетичность вальдорфского образования, коэволюция учащегося и педагога.*

Elena Ionova

An extended abstract of a paper on the subject of:
“Waldorf School: the system-synergetic approach”

The article reveals the main aspects of use of the system-synergetic approach to analysis of Waldorf school which is the example of relevant embodiment of the synergetic paradigm in educational process. Different levels of organization and activity of Waldorf educational establishment have been investigated. It has been ascertained that Waldorf school as a social institution, being fundamentally free and self-governing, is the example of open educational system which is free from dictates and monopoly of state and governing educational authorities. The leading role in organization of intraschool government belongs not to headmaster but to two main forms of self-government, namely: pedagogical board (weekly teachers' conferences) and teacher-parent board (it represents legal interests of school, determining and regulating its economic and legal balance).

It has been shown that anthroposophic image of man, who develops, was formed by R. Shteiner and allows to consider a human being as a synergetic system, that is as combined effect of different subsystems (elements, factors, processes, etc.). The image of man is based on certain main ideas. They are: man is considered to be an integral, body-soul-spiritual being whose mental structure is in unity of thinking, feeling and will and is formed in educational process; there is hierarchical space-time structuredness and subordination of physical and spiritual-soul functions and activities in which the supreme principle of a man – his own “I” (spiritual individuality, the essential spiritual core) – has the priority role; there is close correlation between spiritual expressions and organic processes in human body: thinking is based on neuro-sensory system, feelings and emotions are based on rhythmic system (system of respiratory organs and blood circulation), will is based on the processes of metabolism and movement organs; human development is considered to be a rhythmic (with a period of 7 years) process of interrelated body-soul-spiritual quantitative and qualitative transformations (metamorphoses) in the structure of human. Taking into account the anthroposophic ideas, the content of the key synergetic concepts (attractor, bifurcation, fluctuation, “resonance effect”, fractality) has been revealed; the forms of expression of fractality of human image have been characterized (they are organization of man as microcosm that reflects macrocosm; the structure of man; the connection between ontogenesis and phylogenesis; connection and interplay of processes of age formation in certain rhythms, etc).

It has been determined that Waldorf educational process is synergetic interaction and coherence of student's internal intentions and external (pedagogical) impacts, which is achieved by the choice of pedagogical approaches and means that adequately meet the needs and opportunities of students of certain age, namely: interdisciplinarity and transdisciplinari-

ty of the educational content which is a fundamental triad of academic, artistic-practical, craft and applied disciplines and adequately reflects connection between ontogenesis and phylogenesis (for instance, due to its strict compliance with the level of development of child's consciousness); intensified effect of complex use of forms and methods of students' mastering the educational content. These forms and methods aim at unity of learning processes and emotional-volitional activity, optimal combination of individual approach to student and collective educational work.

It has been noted that rhythmic organization of pedagogical process is particularly important. It means planning of school year, week, day and lessons with a focus on natural human physiological rhythms (breathing, memorizing and forgetting, sleeping and wake, alteration of human capacity to concentrate and need for activity). Such organization of educational process and other Waldorf forms and methods (artistic teaching in conditions of restricted use of traditional textbooks, active-practical projects, use of differentiations exercises for children with different types of temperament, etc.) provide resonant interaction between pedagogical efforts and child's internal needs, allow to coordinate strength and level of pedagogical influence on personal individual-social development.

It has been emphasized that the synergies of Waldorf education can be also enhanced by organization of such interaction "student-teacher" that is focused on unity of the processes of development and self-development of child and teacher's personality, coevolution of student and pedagogue.

Постановка проблеми в загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями.

Ефективність проведення педагогічних досліджень вимагає встановлення зв'язків педагогіки з різними науками, їх інтеграції, спрямованості всіх гуманітарних наук на один об'єкт – людину. У цьому процесі визначальну роль мають методологічні підходи до вивчення педагогічних явищ, які складають загальнонауковий рівень методології педагогіки та сприяють цілісності, системності, результативності, підвищенню професійної спрямованості дослідницької діяльності. Важливим є й те, що використання методів дослідження суспільних і природничих наук мають відповідати завданням щодо вирішення саме психолого-педагогічних питань.

Отже, необхідність наукового підходу до вивчення аспектів виховання й розвитку людини зумовлюють актуальність методологічних проблем педагогіки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання цієї проблеми і на які спирається автор.

Протягом останніх років почав формуватися й поширюватися синергетичний (В. Аршинов, В. Буданов, Е. Зеєр, В. Ігнатова, С. Кульневич, М. Федорова та інші) [1, 4, 6, 10, 11] або системно-синергетичний (В. Віненко, С. Гончаренко, М. Каган, О. Князева, С. Курдюмов, В. Лутай, М. Таланчук та інші) [2, 3, 5, 8, 9] підхід до педагогічних досліджень.

Науковці обстоюють думку про логіко-понятійну й методологічну спадковість між синергетикою та системними дослідженнями, що розвивалися в межах загальної теорії систем і кібернетики.

Із початком впровадження системно-синергетичного підходу кількість досліджень у педагогічній науці постійно збільшується. Водночас спостерігається недостатнє обґрунтування доцільності прикладання синергетичних знань у педагогіці, відсутність визначення хоча б приблизної межі реально можливого й розумно припустимого засто-

сування знову відкритих і осмислених природних механізмів у тій або іншій сфері педагогічного простору.

Від публікації до публікації зростає й кількість «синергетичних понять». Часто автори нові словоутворення не пояснюють. Немає навіть такого ключового визначення як синергетичний підхід у педагогіці. А це поняття не може вважатися загальноприйнятим доти, поки використовується в локальних випадках, в окремих ініціативних дослідженнях, поки не буде визначено відмінності синергетичного підходу від системного.

Водночас ґрунтовний аналіз теорії та досвіду вальдорфської школи дає підстави стверджувати, що саме вона є одним із прикладів найбільш повного й адекватного втілення синергетичної парадигми в освітню практику.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується дана стаття. Вивчення психолого-педагогічних джерел, зокрема [7, 8, 12], засвідчує, що предметом аналізу науковців обирався широкий спектр проблем, пов'язаних із Штайнер- (вальдорфською) педагогікою. Водночас дослідниками недостатньо глибоко проаналізовано питання щодо концептуальних основ та практичних аспектів вальдорфської педагогіки з позиції системно-синергетичного підходу.

Метою статті є розгляд деяких аспектів застосування системно-синергетичного підходу до аналізу вальдорфської школи.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів.

Вальдорфська освітня школа, як будь-яка педагогічна система, є складною, відкритою, нелінійною системою, а отже, їй притаманні властивості саме таких систем, що є предметом дослідження синергетики як науки.

Водночас вальдорфська педагогіка має свою специфіку, яка виявляється в багатьох моментах.

Зупинимося на цьому детальніше.

◀ **Як соціальний інститут вальдорфська школа** принципово вільна й самокерована, є зразком *відкритої педагогічної системи*, яка позбавлена диктату й монополії держави та її керівних освітянських органів. В організації внутрішньошкільного управління керівна роль належить не директору, а двом основним формам самоврядування: педагогічній колегії (щотижневі вчительські конференції) та вчительсько-батьківському правлінню (представляє правові інтереси школи, визначаючи й регулюючи її економічно-правовий баланс).

Про дійсну відкритість Штайнер-педагогіки свідчить і її *активна взаємодія й співпраця з оточуючим середовищем*: кожний вальдорфський заклад для регіону, де він розташований, є своєрідним культурно-освітнім центром, діяльність якого сприяє розв'язанню багатьох важливих проблем сучасного суспільства (нівелювання соціальної нерівності, запобігання асоціальних явищ) і готує підґрунтя для гармонійного входу дитини в суспільне життя. Завдяки цьому за майже 100-річну історію свого існування Штайнер-школа не лише не зникла зі світового освітнього простору, а навпаки зміцнилася й перетворилася на широкий міжнародний культурно-освітній вальдорфський рух, який охоплює понад 50 країн світу.

◀ Сформований у антропософії Р. Штайнера **образ людини, яка розвивається**, дозволяє розглядати людську істоту як *синергетичну систему* – як спільну дію різних підсистем (елементів, чинників, процесів тощо). В основу образу людини покладено такі провідні ідеї:

- цілісність людини як духовно-душевно-тілесної істоти, психічна структура якої виявляється в єдності мислення, відчуття й волі та формується у процесі навчання й виховання;

- ієрархічна просторово-часова структурованість і підпорядкованість тілесних та душевно-духовних функцій і видів діяльності, в якій пріоритетну роль має найвищий принцип людини – її «Я» (духовна індивідуальність, духовне сутнісне ядро);

- тісна кореляція між душевними виявами та органічними процесами в людському організмі: мислення спирається на нервово-почуттєву систему; відчуття й емоції – на ритмічну (система органів дихання й кровообігу); воля – на процеси обміну речовин і органів руху;

- людський розвиток як ритмічний (із періодом у 7 років) процес взаємопов'язаних тілесно-душевно-духовних кількісних і якісних перетворень (метаморфоз) у структурі людини.

Атракторами, тобто активними стійкими центрами, які притягують і стимулюють процеси розвитку людини – її *самоорганізації* («Я»-організації), виступають цілі, які висуває людське «Я» й у яких відбивається вплив минулого на майбутнє та майбутнього на сьогодення людського життя.

Індивідуальні й вікові кризові моменти в людському розвитку, що характеризують неврівноважений, надчутливий до найнезначніших збурень стан людини як системи перед вибором шляхів еволюції, слід розглядати як *біфуркації* та самоподібність (*фрактальність*) образу людини (у синергетиці фракталами вважаються об'єкти з дробовою – фрактальною – розмірністю. Основна властивість фракталів – самоподібність, тобто таким об'єктам притаманна масштабна інваріантність їх внутрішньої структури, при якій наступні форми самоорганізації нагадують за своєю структурою попередні).

Формами вияву фрактальності людського образу в антропософії можна вважати:

- організацію людини як мікрокосму, котрий відбиває макрокосм (підтвердженням цього є, наприклад, індивідуальна картина людського мозку, яка відбиває при народженні у своїй внутрішній структурі картину зіркового простору, що знаходиться над місцем народження цієї людини). Такі уявлення відповідають антропному принципу (Платон, Дж. Бруно, Гейяр де Шарден, В. Вернадський, О. Чижевський, Б. Картер), згідно з яким є тісний взаємозв'язок життєвих параметрів існування людини з фундаментальними параметрами Всесвіту;

- структуру самої людини, зокрема її тілесності (голова, тулуб, кінцівки). Так, людська голова представляє людину в цілому: поряд із власне головою (верхня частина – лоб, віскі) можна побачити тулуб (серединна частина – ніс) і кінцівки (нижня частина – рот);

- зв'язок онтогенезу та філогенезу, тобто між процесами соціально-історичної еволюції людства й індивідуального розвитку людини;

- зв'язок і взаємовплив процесів вікового становлення в 7-річному ритмі та 21-річними циклами (7 р. х 3), коли кожне 7-річчя наступного циклу є певним відбиттям попереднього. Зокрема людське життя між 21 і 42 роками відбиває всередині себе події й розвиток між початком життя і 21 роком «у зворотному напрямі». Так, життя у 21-28 рр. відбиває події в 14-21 рр., 28-35 рр. – 7-14 рр., 35-42 рр. – 0-7 рр.

◀ Антропософський образ людини як світоглядний, філософсько-психологічний фундамент Штайнер-школи зумовлює **синергетичність вальдорфської освіти**, основною метою якої є вільний розвиток особистості, спрямований на розкриття потенціалу, індивідуальних обдарувань кожної дитини, на її самовизначення й творчу самореалізацію як відповідального члена суспільства.

Реалізація цієї мети досягається завдяки тому, що вальдорфський педагогічний процес виступає як синергетична взаємодія й узгодженість внутрішніх інтенцій учня та зовнішніх – педагогічних – впливів.

Процес навчання й виховання, спрямованість якого збігається з вектором становлення дитини, у точках біфуркації, де малі *флуктуації* (відхилення) можуть привести до істотних змін, здатний здійснювати на особистість «резонансний вплив».

Синергетичний характер вальдорфського педагогічного процесу забезпечується вибором тих педагогічних підходів і засобів, які адекватно відповідають потребам і можливостям учнів певного віку, а саме:

- міждисциплінарність і трансдисциплінарність змісту освіти, який представляє собою фундаментальну тріаду академічних, художньо-практичних і ремісничо-прикладних дисциплін та адекватно відбиває зв'язок онтогенезу й філогенезу людини (зокрема через сувору відповідність рівню розвитку свідомості дитини).

Цілі й завдання всіх навчальних предметів у вальдорфській школі мають усебічну спрямованість – на цілісний розвиток дитини, її розумової, емоційно-почуттєвої й вольової сфер, формування особистісних і соціальних якостей і здібностей.

За наявності у школі різноманітних предметів естетичного циклу кожне заняття художньо оформлюється таким чином, щоб були охоплені й залучені голова, серце й руки дитини. Зокрема, на початковому ступені навчання розвиток мовлення в дітей, навчання читанню, письму, грамоті, лічбі здійснюється за допомогою занять з живопису, малювання форм, ліплення, музики, зі співів, рецитації, розігрування театру тощо. У подальшому навчання, наприклад акустиці (фізика), базується на досвіді, який учні набули під час гри на музичних інструментах: від художнього сприймання музики поступово переходять до фізичного трактування акустики, тобто «музика народжує акустику»;

- посилена дія комплексного використання форм і методів оволодіння школярами змістом освіти, які спрямовані на поєднання процесів пізнання й емоційно-вольової діяльності, оптимальне сполучення індивідуального підходу до учня та колективної навчальної праці.

Особливої уваги заслуговує ритмічна організація педагогічного процесу – планування навчального року, тижня, дня, окремих уроків з опорою на природні психофізіологічні людські ритми (дихання, запам'ятовування й забування, сну й неспання, чергування здатності людини до зосередження й потреби в активній діяльності). Така побудова навчального процесу разом із іншими вальдорфськими формами та методами (художньо-образне викладання в умовах обмеженого використання традиційних підручників, активно-практичне проектування, застосування диференційованих завдань із урахуванням темпераментів учнів тощо), забезпечуючи резонансну взаємодію між педагогічними зусиллями та внутрішніми потребами дитини, дозволяють координувати силу й рівень педагогічного впливу на індивідуально-соціальний розвиток особистості.

Отже, зміст освіти, форми і методи його засвоєння, які у вальдорфській школі резонансно узгоджуються з передумовами й спонукальними мотивами, властивими певному віку учня, є факторами формування й розвитку дитини; у термінах синергетики – *параметрами, що керують процесами еволюції людини як системи*. Рівень засвоєння змісту освіти – набуття особистістю знань, умінь, досвіду, вироблення здібностей – можна вважати *параметрами порядку системи*.

Принагідно зазначимо, що використання педагогічних підходів і засобів, які не відповідають дитячим потребам (зокрема навчання дітей, які не вступили в пору шкільної зрілості, надмірна інтелектуалізація початкової освіти та інші негативні явища, що спостерігаються в сучасній школі), вносить у їхню душу безлад (*хаос*), створює ситуації

невизначеності, не сприяє реалізації прагнень і призначення дитини, а отже, перешкоджає нормальному розвитку особистості.

Важливо відмітити, що синергетичність вальдорфської освіти підсилюється й організацією такої взаємодії «учень-педагог», яка орієнтована на єдність процесів розвитку й саморозвитку особистості дитини й учителя, коеволюцію учня й педагога.

Провідну роль у розв'язанні цих питань виконує класний учитель, який супроводжує школярів і викладає всі основні предмети протягом перших 6-8 років. Це, з одного боку, сприяє інтеграції навчальних дисциплін, а з іншого – забезпечує сталість взаємин «учень-учень», «педагог-учень». Орієнтація вальдорфського вчителя на створення духовної єдності зі школярами, атмосфери індивідуальної й колективної творчості вимагає від педагога постійного самовдосконалення, невід'ємними складниками якого є його зростання як фахівця та виконання вправ внутрішнього характеру, спрямованих на самовиховання й саморозвиток.

Отже, здійснене дослідження дозволяє зробити такі **висновки**. Вальдорфська школа є прикладом релевантного втілення синергетичної парадигми на різних рівнях організації й функціонування навчального закладу: діяльності школи як соціального інституту, філософського осмислення суті навчання й виховання, психологічного обґрунтування процесів розвитку й саморозвитку людини, змісту вальдорфської освіти, форм і методів його засвоєння учнями, забезпечення педагогічного впливу особистості вчителя на дитину.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у проведенні порівняльного аналізу вальдорфської школи як відкритої педагогічної системи з іншими педагогічними системами.

Список літератури:

1. Буданов В. Г. Синергетическая методология / В. Г. Буданов // Вопросы философии. – 2006. – № 5. – С. 79-94.
2. Виненко В. Г. Синергетика в школе / В. Г. Виненко // Педагогика. – 1997. – № 2. – С. 55-60.
3. Гончаренко С. У. Педагогічні дослідження: методологічні поради молодим науковцям / С. У. Гончаренко. – К.: ДОВ «Вінниця», 2008. – 278 с.
4. Зеер Э. Ф. Профессионально-образовательное пространство: синергетический подход / Э. Ф. Зеер // Образование и наука: Изв. Урал. отд. РАО. – 2003. – № 5. – С. 79-90.
5. Енциклопедія освіти / АПН України; за ред. В. Г. Кремень. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 1040 с.
6. Игнатова В. А. Педагогические аспекты синергетики / В. А. Игнатова // Педагогика. – 2001. – № 8. – С. 26-31.
7. Ионова О. М. Научно-педагогические основы навчально-виховного процесу в сучасній школі за ідеями вальдорфської педагогіки: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра педагог. наук: спец. 13.00.01 «Теорія і історія педагогіки» / О. М. Ионова. – К., 2000. – 35 с.
8. Ионова О. М. Системний та синергетичний підходи у педагогічних дослідженнях: навч. пос. – Х.: ХНПУ імені Г. С. Сковороди 2011. – 50 с.
9. Князева Е. Н. Синергетика как новое мировидение: Диалог с И. Пригожиным / Е. Н. Князева, С. П. Курдюмов // Вопросы философии. – 1992. – № 12. – С. 3-12.
10. Кульневич С. В. Педагогическая самоорганизация: феномен содержания: монография / С. В. Кульневич. – Воронеж, 1997. – 230 с.
11. Акчурина И. А. Самоорганизация и наука: опыт философского осмысления / За ред. И. А. Акчурина, В. И. Аршинова. – М.: Арго, 1994. – с. 99.

12. Штайнер Р. Общее учение о человеке как основа педагогики / Р.Штайнер. – М.: Парсифаль, 1996. – 176 с.

References:

1. *Budanov, V.* (2006), “Synergetic methodology”, *Voprosy filosofii*, issue 5, pp. 79-94.
2. *Vinenko, V.* (1997), “Synergetics at schools”, *Pedagogika*, issue 2, pp. 55-60.
3. *Goncharenko, S.* (2008), “Pedagogical researches: methodological advice for young scientists”, Kyiv, 278 p.
4. *Zeyer, E.* (2003), “Professional-educational space: synergetic approach”, *Obrazovaniye i nauka: Izvestiya Uralskogo otdeleniya RAO*, issue 5, pp. 79-90.
5. *Kremen, V.* and others (2008), “Encyclopedia of education”, Kyiv, 1040 p.
6. *Ignatova, V.* (2001), “Pedagogical aspects of synergetics”, *Pedagogika*, issue 8, pp. 26-31.
7. *Ionova, O.* (2000), “The scientific and pedagogical bases of academic and educational process at modern school according to the Waldorf pedagogy ideas: abstract of the thesis for the degree of Doctor of Pedagogical Sciences, speciality 13.00.01 – General Pedagogy and History of Pedagogy”, Kyiv, 35 p.
8. *Ionova, O.* (2011), “System and Synergetic Approaches in Pedagogical Researches”, Kharkiv, 50 p.
9. *Knyazeva, Ye.* (1992) “Synergetics as a new worldview: dialogue with I. Prigozhin”, *Voprosy filosofii*, issue 12, pp. 3-12.
10. *Kulnevich, S.* (1997), “Pedagogical self-organization: the phenomenon of content”, Voronezh, 230 p.
11. *Akchurin, I.* (1994), “Self-organization and science: the experience of philosophical understanding”, Moscow, p. 99.
12. *Steiner, R.* (1996), “The general doctrine of man as a basis of Pedagogics” Moscow, 176p.

Стаття надійшла до редколегії : 12.02.2017